

IQTISODIY O`SISH TAHLILI VA MODELLARI

Narimov Jandarbek Anarmatovich

Annotatsiya: *Ushbu maqolada iqtisodiy barqarorlik, o'sish haqidagi tahliliy fikrlar ilgari surilgan. Jumladan, mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi nimalarga bog'liq ekani haqida to'xtalib, asosiy ishtirokchi mexanizmlari keltirib o'tilgan. Shuningdek, bu borada mamlakatimiz erishayotgan yutuqlar aniq raqam va faktlar bilan keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *iqtisodiy o'sish, davlat, infratuzilma, intensive o'sish, rag'batlantirish.*

In this article: *the analytical opinion about economic stability and growth is put forward. In particular, the economic development of the country was discussed, and the main participating mechanisms were mentioned. Therefore, the achievements of our country in this regard are stated with specific figures and facts.*

Key words: *economic growth, state, infrastructure, intensive growth, stimulation.*

Har bir davlatning siyosati mamlakatda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, millat farovonligini oshirishga qaratilgan. Davlat ushbu ko'rsatkichni oshirishga urinishda qanday usullardan foydalanish kerakligi haqidagi savolga duch keladi. Iqtisodiy o'sish tushunchasini ta'riflashda ko'plab yondashuvlar mavjud. Ko'pgina ko'rsatkichlar taqqoslanadi, ko'plab formulalar, omillar keltiriladi, bu tushunchaning qanchalik murakkab va qarama-qarshi ekanligini va uni bashorat qilish va rag'batlantirish qanchalik qiyinligini ko'rsatadi. Bu mavzuning dolzarbligi shubhasiz, chunki mamlakatda iqtisodiy o'sish birinchi davlat tashkil etilgandan beri ustuvor vazifa bo'lib kelgan va kamida bitta davlat o'z faoliyatini davom ettirar ekan, dolzarb bo'lib qoladi.

Masalan, mashinalar sonining asossiz ko'payishi ularning ba'zilarining ishlamay qolishiga va yo'qotishlarga olib keladi. Ish kuchi, yer, kapital xarajatlarning ko'payishi bilan ham xuddi shunday bo'ladi. Bunday resurslarga innovatsiyalar, yangi ishlab chiqarish texnologiyalari, boshqaruv texnologiyalari va inson kapitali sifatining o'sishi kirmaydi. Intensiv omillar miqdoriy emas, balki sifat o'zgarishini bildiradi. O'sish mehnat unumdorligi, asbob-uskunalar sifati, innovatsiyalar, modernizatsiya kabi ko'rsatkichlarni oshirish hisobiga erishilmoqda. Yuqori sifatli inson kapitali asosiy intensiv omil sifatida tan olingan. Barqaror o'sish, asosan, mehnat unumdorligini oshirish, barqaror investitsiyalar, raqobatchilarga va umuman iqtisodiyotga nisbatan arzonroq xarajatlarni hisobiga erishiladi. Uzoq muddatli istiqbolda iqtisodiy o'sish texnologik taraqqiyot, kapital to'planishi, infratuzilma va iqtisodiy institutlarning yaratilishi kabi omillar bilan ta'minlanadi. Bularning barchasi mehnat unumdorligini oshirish, jismoniy kapitalni oshirish va xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi.

Yuqoridagilarni umumlashtirib, shuni aytishimiz mumkinki, iqtisodiy o'sishga ta'sir qiluvchi asosiy omillar: 1. Mehnat resurslarining miqdori va sifati; asosiy kapitalning samaradorligi; tabiiy resurslarning miqdori va sifati; boshqaruv samaradorligi; texnologiya

samaradorligi; institutsional omillar. Eng muhim omil - bu mehnat xarajatlari. U birinchi navbatda mamlakat aholisi tomonidan belgilanadi. Shuni yodda tutish kerakki, butun mamlakat aholisini mehnatga layoqatli deb hisoblash mumkin emas. Biroq, ishchilar soni bo'yicha mehnat xarajatlarini hisoblashning ushbu usuli ishlarning holatini to'liq aks ettirmaydi. Ish vaqtining umumiy qiymatini hisoblash imkonini beruvchi ishlagan odam-soat ko'rsatkichi aniqroqdir.⁴⁵ Ish vaqtining narxi aholining o'sish sur'ati, ishlashga intilish, pensiya va ishsizlik nafaqalari darajasi kabi ko'plab omillarni hisobga oladi. Barcha omillar birgalikda mamlakatdan mamlakatga farq qiladi, bu esa iqtisodiy rivojlanish sur'ati va darajalaridagi farqlar uchun dastlabki shart-sharoitlarni yaratadi. Iqtisodiy rivojlanish uchun nafaqat miqdor omillari, balki ishchi kuchining sifati ham katta ahamiyatga ega. Ta'lim va malaka qanchalik yaxshi bo'lsa, mehnat unumdorligi va iqtisodiy o'sish shunchalik yuqori bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, mehnat xarajatlari nafaqat ishchilar sonining ko'payishi, balki ishchi kuchi sifatining oshishi natijasida ham oshishi mumkin. O'sishning eng muhim omili mehnat xarajatlari bilan bir qatorda kapital hisoblanadi. Kapitalga quyidagilar kiradi: uskunalar, binolar, inventar. Kapitalning qiymati to'plangan kapital miqdoriga bog'liq. Kapitalning to'planishi jamg'arish tezligiga bog'liq: ko'rsatkich qanchalik yuqori bo'lsa, kapital qo'yilmalar miqdori shunchalik ko'p bo'ladi. Kapitalning o'sishi kompaniyaning to'plangan aktivlari hajmiga ham bog'liq - ular qanchalik katta bo'lsa, kapitalning o'sish sur'ati shunchalik sekin bo'ladi.

Shuni ham e'tibordan chetda qoldirmaslik kerakki, bir ishchiga to'g'ri keladigan kapital hajmi, ya'ni kapital-mehnat nisbati mehnat unumdorligi dinamikasini belgilovchi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bular. kapital qo'yilmalarning bir xil o'sishi bilan, lekin ishchi kuchining tez o'sish sur'ati bilan kapital va mehnat nisbati pasayadi va shunga mos ravishda mehnat unumdorligi pasayadi. Iqtisodiy o'sishga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadigan uchinchi omil - bu yer, shuningdek, tabiiy resurslarning miqdori va sifati. Resurslar qanchalik ko'p bo'lsa, ularning sifati va xilma-xilligi qanchalik yaxshi bo'lsa, mamlakatning iqtisodiy salohiyati shunchalik yuqori bo'ladi. Unumdor erlar va qulay iqlim sharoitlarining mavjudligi ham katta ahamiyatga ega. Biroq, yuqoridagi shartlarning barchasi o'z-o'zidan iqtisodiy o'sishning o'zini o'zi ta'minlovchi omil emas.

Ko'pgina qoloq mamlakatlar katta resurs bazasiga va yaxshi iqlimga ega, ammo ulardan foydalanish samarali emas va shuning uchun iqtisodiy o'sishga olib kelmaydi. Ilmiy-texnika taraqqiyoti iqtisodiy o'sishning muhim dvigatelidir. U nafaqat jihozlarni modernizatsiya qilish, balki innovatsiyalar, ishlab chiqarishni tashkil etishni boshqarishning yangi usullari va shakllarini ham o'z ichiga oladi. Ilmiy-texnika taraqqiyoti yakuniy mahsulot hajmini oshirish uchun ushbu resurslarni yangi usulda birlashtirish imkonini beradi. Buning oqibati yangi, samaraliroq ishlab chiqarishlarni yaratishdir. Samarali ishlab chiqarishning o'sishi esa iqtisodiy o'sishga olib keladi. Yuqoridagi barcha omillardan tashqari,

⁴⁵ <https://bodyandface.ru/uz/senses/sovremennye-modeli-ekonomicheskogo-rosta-sravnitelny.html>

iqtisodiyotda katta ahamiyatga ega bo'lgan bir qator ko'rsatkichlar mavjud. Bu ko'rsatkichlar institutsional omillarni o'z ichiga oladi. Ularsiz institutsional omillarni oqilona taqsimlash mumkin emas.⁴⁶

Buni mamlakatimiz misolida ko'rib chiqadigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, joriy yilning dastlabki olti oyida yalpi ichki mahsulot 6,2 foizga o'sdi. Taqqoslash uchun: o'tgan yilning shu davrida pandemiya va lokdaun tufayli iqtisodiyot atigi 1,1% ga, 2021 yilning dastlabki uch oyida esa 3%ga o'sdi.⁴⁷

Shuni ta'kidlash lozimki, O'zbekistonning asosiy savdo hamkorlari bo'lgan davlatlar iqtisodiyotidagi vaziyat yilning birinchi yarmida barqarorlashib, o'sish tendensiyasi qaytishga intilmoqda. Shunday qilib, Qozog'iston yalpi ichki mahsuloti 2,2%, o'tgan yilning shu davriga nisbatan pasayishiga qarshi 1,8% ga oshdi. Qirg'iziston iqtisodiyotidagi turg'unlik ko'lami asta-sekin pasayib bormoqda - yanvar-iyun oylarida pasayish sur'ati 1,7% gacha sekinlashdi, 2020 yil birinchi yarmida 5,6% qayd etilgan. Xitoy bu yil dinamik o'sishni saqlab turibdi, joriy yilda yarim yillikning oxirida YaIMning 12,7% ga o'sishi qayd etilgan. Rossiyada Rossiya Federatsiyasi Iqtisodiy rivojlanish vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, YaIM yanvar-may oylarida 3,7% ga o'sdi.

O'zbekistonda sabzi va o'simlik yog'i kabi ayrim tovarlar uchun jiddiy narx ko'tarilishiga qaramay, iste'mol sektorida inflyasiya sekinlashishda davom etmoqda. Joriy yilning olti oyi yakunlariga ko'ra, narxlar umuman o'tgan yilning dekabr oyiga nisbatan 4,4% ga, 2020 yilda esa shu davr uchun - 4,6% ga oshgan. 2021 yilning may oyiga kelib narxlar mavsumiyligi sababli 0,2% kamaydi. Narxlarning eng katta o'sishi oziq - ovqat mahsulotlari uchun qayd etilgan - 5,7% (2020 yilning birinchi yarmi uchun - 6,2%). 2020 yil yanvar-iyun oylarida 3,6% ga nisbatan 3%. Shu bilan birga, xizmatlar narxlari bu yil ham yuqori sur'atlar bilan o'sishda davom etmoqda - 3,1% ga nisbatan 4,1%.

Iqtisodiyotga investitsiyalar oqimi o'tgan yilning va joriy yilning birinchi choragidagi pasayishni bekor qildi va ijobiy dinamikaga qaytdi. Asosiy fondlarga investitsiyalar o'tgan yilning shu davrida deyarli 5,9% pasayishiga qarshi 10% ga oshdi. Markazlashtirilgan mablag'lar hisobiga investitsiyalarni markazlashtirilmaganlarga nisbatan jalb qilishni kamaytirish tendensiyasi mavjud. Byudjet hisobidan investitsiyalar 8,5% ga kamaydi. Hukumat kafolati ostida jalb qilingan investitsiyalar va kreditlar 36% dan ortiqqa kamaydi va ularning umumiy investitsiya hajmidagi ulushi 8,9% ga kamaydi. O'tgan yilning birinchi yarmida 14,9% o'sishiga qarshi, 1,9% ga-markazlashgan bo'lmagan manbalardan investitsiyalar oqimi sezilarli darajada oshdi. Aholi va korxonalarning o'z mablag'lari hisobidan investitsiyalar biroz oshdi - mos ravishda 4,4 va 4,7% ga. Investitsiyalarning salmoqli oqimi tijorat banklari tomonidan jalb qilingan kreditlar, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va xorijdan kredit mablag'larining o'sishi bilan bog'liq.

Ishlab chiqarishning ijobiy dinamikasi iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida kuzatiladi. Asosiy drayverlar-sanoat va xizmat ko'rsatish sohasi.

⁴⁶ J. M. Keynes va Xarrod-Domarning iqtisodiy o'sish modellar

⁴⁷ <https://stat.uz/uz/>

Yanvar-iyun oylarida sanoat sektori o'sishning yuqori sur'atlarini namoyish etdi - o'tgan yilning shu davriga nisbatan 0,3% pasayishiga qarshi 8,5%. Tog'-kon sanoati 7,5% (2020 yil yanvar-iyun oylarida 18% pasayish), ishlab chiqarish sanoati – 8,6% (4,9%), elektr, gaz ta'minoti va havoni konditsiyalash – 12,1% (8,4%) o'sdi. Iste'mol tovarlari ishlab chiqarish o'tgan yilning shu davriga nisbatan 7,7% ga oshdi va oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish jadal sur'atlarda o'sib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://bodyandface.ru/uz/senses/sovremennye-modeli-ekonomicheskogo-rosta-sravnitelnyi.html>
2. J. M. Keynes va Xarrod-Domarning iqtisodiy o'sish modellar
3. <https://stat.uz/uz/>